

Kas viņi tād i?

Ernesta Dinsberga
200-gadei veltīta
ceļojošā izstāde.

Aizsākumi latviešu un igauņu
publikācijām par tautas dzīves veidu
un tradīcijām.

Pirmizdevumi kartogrāfijā.

Kubaļu skola - muzejs,
O. Lutsa draudzes skolas muzejs.

MMXVI

Kes nad on?

Latvieši

19. gadsimta 50. gadi iezīmē latviešu nacionālā literatūras sākumu. Pirmā grāmata, kas latviešu lasītājam sniedz ieskatu tautas tradīcijās un dzīves veidā, ir «Etnogrāfija. 1. daļa. Eiropa» (E. Dinsbergs, 1876). Savu nodomu autors skaidro ievadvārdos: «Iepazīšanās ar citām tautām katrai tautai, kad tā pasaulē grib atmosties un cik necik izglītoties, ir vajadzīga lieta.»

Tepat arī komentēti izmantotie literatūras avoti: «... šinī etnogrāfijā ziņas pa lielāku daļu esmu ņēmis no Kutznera «Geographische Bilder» [J. G. Kutzner. *Geographische Bilder. Erster Band. Europa. Glogau, 1858*], dažas arī no citām Vācu grāmatām un Vācu un arī Latviešu laikrakstiem.» Izdevumā ietvertie latviešu un lībiešu tautu etnogrāfijas apraksti ir E. Dinsberga sagatavoti.

Par pirmo lielāko E. Dinsberga publikāciju, kurai paliekama vieta latviešu kultūras vēsturē, atzīstams «Atlas ar septiņpadsmit lantkārtēm» (Jelgava, 1861). Tenu Karmas (*Tenu Karma*) un Vello Pātsi (*Vello Paatsi*) pētījums «Kā tapis pirmais ģeogrāfiskais atlants latviešu valodā» (Rīga, 1987) atklāj arī citus šī darba dalībniekus — tolaik Tērbatā (*Tarbatu*, tagad Tartu, *Tartu*) studējošos Krišjāni Baronu (E. Dinsberga skolnieks, vēlāk ievērojams latviešu folklorists, Dainu tēvs) un Juri Alunānu, kuru tagad atzīstam par latviešu nacionālās valodniecības pamatlicēju.

Ernestam Dinsbergam (1816–1902) — rakstniekam un skolotājam — šogad apaļi 200.

E. Dinsbergs dzimis vēl dzimtbūtniecības laikā — 1816. gada 24. janvārī Dundagas muižas *lernieku* mājās.

Tuvākā apkārtnē skolu nav, izglītību, arī vācu valodu viņš apgūst pašmācībā. 1838–1878. gadā E. Dinsbergs ir skolotājs Kubalu skolā Dundagas muižā, Kurzemē.

Starp 118 publicētajiem rakstnieka darbiem atrodami aizsākumi arī citām latviešu grāmatniecības nozarēm: pirmā bilžu grāmata (1861), bērnu stāstu grāmata (1866), dzejas antoloģija (1868), mīlestības paraugvēstulju izdevums (1870), dzejoļu krājums bērniem (1873), audzināšanas rokasgrāmata (1874), luga bērniem (1878), pasaules vēstures izdevums (1892–1902; 4. sēj.).

«Dünsbergs raksta dzejas, stāstus, romānus, lugas, ģeogrāfiju, vēsturi, zooloģiskus apcerējumus, sprediķus, tulko pasakas, sastāda metriku, etnogrāfiju, tulko atkal drīz Gēti, drīz Auerbahu vai Klopstoku, te to interesē Kurzemes vēsture, te atkal Šperdšena darbi, no kura tas vairākus pārtulko. Bet ar to viņam nepietiek, viņš ķeras pie Homera, mēģina atdzejot, gan brīvi Odiseju, tad Miltona «Pazaudēto paradīzi», no visa tā viņš it kā atpūšas, rakstīdams «Skaisto Mīli un princesi Trūti». Un pie tam bērni nāk un iet, un

viņš nāk un iet pie bērniem, mācīdams, pūlēdamies dienu pie dienas. Vai tas nav ģēnijs, vai tas nav liels ievērojams vīrs?»

J. Poruks (E. Dinsberga autobiogrāfijas izdevuma (Cēsis, 1904) priekšvārds)

«**Atlas ar septiņpadsmit lantkārtēm**» (**Jelgava, 1861**) izdots anonīmi. Augusts Bilenšteins (*August Johann Gottfried Bielenstein*, 1826–1907, vācbaltu cilmes luterāņu mācītājs, valodnieks; viens no latviešu etnogrāfijas, folkloras pētniecības un arheoloģijas aizsācējiem Latvijā) recenzijā atklāj izdevuma autoru:

«Godātais Dünsbergis visu Latviešu vārdā jātencina, ka viņš ar lielām rūpām pūlējies tos svešu zemju un pilsātu vārdus jeb jaunas gudrības, cik vien varēdams, Latviešiem tā tulkot, ka kristu pēc skaidras latviešu valodas, jebšu gan vietāmis viņam arī misējies.

Beidzot jāslavē ar lielu pateicību Reyhera kungs (*Gustav Adolph Reyher*, 1794–1864), kas visas tās lantkārtes tik koši un glīti, tik skaidri un jauki licis akmiņos ierakstīt un drukāt un pēc izmālēt, ka tiešām šis Latviešu atlans Vācu atlasiem var līdzināties. Lai nu tik skolmeisteri un skolas bērni to lietu par mācību brūķē.»

Latviešu atlants veidots pēc igauņu atlanta «*Maa Kaardi-Ramat kus sees 16 Maa Kaarti*» (Tērbata, 1859) parauga: tas pats formāts (32x25 cm), tās pašas pamatkartes, tā pati karšu izvēle un secība. Atlants papildināts ar «debess karti». Salīdzinot ar igauņu izdevumu, visas kartes ir papildinātas ar vietvārdiem, Eiropas karte ir pārvērsta par etnogrāfisku karti: valstu nosaukumu vietā likti tautu nosaukumi. Sniegtas papildziņas par augu ģeogrāfiju, par ainavu ģeogrāfiju, kā arī par ģeoloģiju. Vietvārdu un etnonīmu rakstībā ievēroti J. Alunāna izvirzītie principi.

Latviešu atlants maksāja 1 rbl. 20 kap. .. Par to pašu naudu varēja dabūt turpat 2 pārus zābaku vai 3 pārus nātņu bikšu.»

«Kā tapis pirmais ģeogrāfiskais atlants latviešu valodā» (T. Karma, V. Pātsi, Rīga, 1987)

«Etnogrāfija. 1. daļa. Eiropa» (E. Dinsbergs, 1876).

Veco Latviešu dzīve

Valdība

Priekš tūkstoš gadiem, kad Latvieši dzīvoja vēl paši savā vaļā, tad tiem nebija vis vienspats valdnieks, bet daudzi, kas par saviem apriņķiem valdīja.. Šādi ķēneliši mājaja ar vaļņiem apcietinātās pilīs, pie upmaļiem jeb uz kalniem, ko vēl sauc par pilskalniem.

Kad grūtas lietas bija izspriežamas, tad ķēneliņš sasauca tos uz tam izvēlētus prātīgus saimniekus svētā birzē un tad visi kopā tur to lietu sprieda. Katrs deva savu padomu, bet sprieduma galavārds palika ķēneliņam.

Uz kara gāja visi, kam tik bija spēks un dūša; un bija dūšīgi karotāji!

Kara ieroči bija loki (stopi), šķēpi, un vāles.

Ticība un dievkalpošana

Vecie latvieši .. ticēja .. ka katrai lietai esot savs īpats dievs, un to godāja tur, kur viņa klātību manīja. Mežudievam mežos, jūrasdievam jūrmalī, sējasdievam tīrumos u.t.j.pr. kalpoja.

Katrs saimnieks pats bija arī priesteris; .. augstākiem dieviem bija īpašas svētas vietas, kur Vaideloti (buri – priesteri) tiem kalpoja.

Vissvētākā vieta bija **Romnove**, tagadējā Prūsijā, netālu no Kuru mēles. Tur zaļās pļavās, lielā košā birzī bija varen liels ozols (12 pēdas resns), un zaļoja vasarā un ziemā. Pats **Krive** (augstākais priesteris) un **Vaideloti** (zemākie priesteri) tik tur drīkstēja ieiet..

Augstākais priesteris **Krive** mājaja Romnoves birzē un viņa amats bija: tautai izlūgties dievu svētību un tai darīt zināmu dievu prātu.

Zemākie priesteri bija **Vaideloti** un **Zigonoti**, vīrieši un sievietes. Tie nevarēja būt precējušies, tiem jāturas šķīsti. Viņi bija ļaužu padomnieki, strīdus izšķīrēji un svētītāji pie dievu kalpošanas. Tie bija ārsti un pareģi.

Katrā svētā birzī ganījās **balta ķēve**. Kad Vaideloti paši nevarēja skaidrību izdabūt, tad ķēvei par priekšā turētu šķēpu bija jākāpj pār. Ja tā papriekš oēla labo kāju, tad tas nozīmēja „Jā”, ja kreiso, tad „Nē”.

Bez priesteriem veciem latviešiem vēl bija aplam daudz zīlnieku, buru un pūšlotāju. Ozolā zaros novietoja trīs dievu (**Pērkuns, Potrimps, Pikols**) attēlus; citiem virsū bija arī ieraksti, no kam varam noģist, ka viņiem bijuši burturaksti, ko laikam priesteri vien prata

Dievi

Perkuns bija tas augstākais dievs; Šis bija gaisa valdnieks un visu citu dievu priekšnieks.

Potrimps stāvēja Perkunam labajā pusē. Šis bija saules un sējas dievs.

Pikols stāvēja Perkunam kreisajā pusē. Šis bija nāves dievs, ko cilvēki pieminēja ne ar mīlestību, bet ar drebēšanu.

Pergrubis jeb pumpura perētājs. Tas pats, ko tagad iekrustījuši par Ziedoni.

Pušķis jeb Puķupušķotis. Šis bija mežu un lauku dievs.

Perdoitis jeb pārdotājs. Šis bija jūras, vēju un tirgošanas dievs.

Gardietis: zvejas un ganāmpulku dievs.

Avskutis jeb Ausskutis bija naidīgs sērgu un mocības dievs.

Aukuperens (peretājs) bija auku un viesuļu dievs, ko piesauca bārgās aukās un vētrās.

Ūsiņš bija bišu dievs, ko bišnieki piesauca, lai bites svēti un tām lika izdoties.

Laima jeb Laimesmāte bija sievietes dievs, ko tās piesauca īpaši dzemdēšanas reizēs. Turklāt to piesauca visi un katrā brīdī, kad ko uz laimi gribēja sākt strādāt, vaj kur ceļot.

Līgo bija mīlestības dievs, kam par godu vasarasvidū svinēja svētku nakti. (Jāņa nakts).

Svētki

Pergruda jeb pumpuruperetāju **svētki**. Tos svinēja pavasarī.

Līgasvētki. Tos mēdza turēt naktī, pašā vasaras vidū...

Rudēna jeb **Potrimpa svētki**. Tos svinēja par tā gada svētību, ko no pļavām, laukiem un dārziem iekrāja.

Bluķavakars jeb **Bluķasvētki**. Tos svinēja ap Mārtiņiem vai ziemassvētkiem, kad visi lauka un klajuma darbi bija nobeigti.

Dvēseļu mielošanas svētki. Tie bija Oktobra iesākumā.

Precēšanās. Kārtīga un pieklājīga bijuse veco Latviešu laulības dzīve. Nevienam vīram nav bijis brīv vairāk ņemt, kā vienu sievu un laulības bērnus tik turēja par īsteniem mantiniekiem. Bet ar precēšanos gāja gan rupji... Ja puisis savu izredzētu mīļāko (līgaviņu) gribēja mājās pārvest, ta tas ar saviem draugiem nobrauca pie viņas vecākiem. Ja tādā vīzē neizdevās, tad nodomātu brūti raudzīja nozagt, kad tā pie akas ūdeni smēla vaj citur kur viena pate strādāja, vaj bija aizgājuse. Vecāku un radu pakaļdzīšanās neko nepalīdzēja.

Izskats

[**Vīri**] matus audzināja garus un bārzdu nekad nedzina, bet to turēja par godu. Blēdim par kaunu bārzdu nodzina. Ar bārzdu tas zaudēja savu vīra godu.

Acis bija vairāk zilas, dūša sirdī, spēks kaulos.

Meitas valkāja garas bizes, railbus vaiņagus un pulkstenīšus pie jostas. Jaunas **sievas** .. patur vaiņagus, līdz dēlu dzemdējot sievas godam mīci vaiņagu vietā izpelnīja. Tām vajadzēja arī matus apcirpt un jostu ar visiem pulkstenīšiem atlaist.

Bērni ziemā un vasarā puslīdz pliki ar basām kājām apkārt skraidīja, .. tik tad, kad pieauga lielāki, tos sāka pēc kārtas gērbt.

Veselība

Ja kāds apsirga, ta to dziedināja ar pūslošanu, sāls uzpūšanu un apvārdošanu, arī ar mežazālēm u.t.j. .. ārstēšanu tie Zigonoti (priesteri) un Vaideloti (buri un dziedoņi) izdarīja īpaši karstā pirtī. Un viņu ārstēšana un buršan bija tik izslavēta, ka nevien paši Latvieši, bet arī no apkārtējām ciemiņu tautām pie tiem nāca slimībās un citās vajadzībās padomu un palīgu meklēt.

Ierašas

Viņu nopietnīga darbošanās bija zemkopība, tomēr tie darbojās arī ar zvejošanu un medīšanu. Kāva vilkus un lāčus. Pēdējo gaļu arī ēda.

Sievas, meitas un bērni ganīja lopus, kopa bites un vārīja ēdienu.

.. dzīvoja garu mūžu, līdz simts gadiem.

Ēkas tie uzcirta no apaļiem baļķiem... Salmu jumti sniedzās gandrīz līdz zemei. Plāns [māla klons] bija grīdas vietā. Logu vietā vija tikai lūki, bez glāžu [stikla] rūtīm.. Krāšņi bija lieli, no akmiņiem sakrauti. Ārpusē kurināmi un bez skursteņiem; .. kurinot istaba bija allaž ar dūmiem pilla .. kā pie mums tagad vēl pirtīs dara).

..Visus savus mājas rīkus un vajadzības paši vien pataisīja; īpaši pa gariem ziemas vakariem. ..Sievieši vērpa un adīja.

Ēdiens

Viņi ēda visus zvērus un putnus, ko tikai rokās dabūja: vilkus, lāčus, zaķus, āpsus, u.t.t. Gaļu [pagatavojot] ... ielika koka traukā un uzmeta virsū degošus akmiņus, laikam ūdenī, lai tas paliktu karsts un gaļu saplucinātu. Zivis vārīja bērzes tāšos..

No sagrūstām kaņepēm gatavoja kaņepju pienu, pavasarī dzēra kļavu un bērzu sulas. Mīļākais dzēriens – miestīņš (ar medu saraudzēts alus).

Uzticību viņi tā cienīja, ka svešinieki pie tiem varēja būt tikpat droši, kā savās pašu mājās.

Viešus un svešiniekus (ciemcilvēkus – ciemaļaudis) saņēma ar laipnīgu apsveicināšanu. Saimniece tiem pacēla tos labākos sedzekļus un pamieloja ar to, kas bija pie rokas. Saimnieks atnesa miestīņu un pats udzēra. To visu darīja, iekam svešiniekiem prasīja, kas tie tādi un kālab atnākuši.

.. mūsu vecie sentēvi dzīvoja senajos savvaļības laikos, iztikuši un mierīgi ar savu likteni...ja kāds vairs nespējis par sevi gādāt, ta citi tautasbrāļi tam palīdzējuši, ka varējis cauri tikt.

Latviešu dzīve dzimtslaikos

Valdība

Šī bija gluži pretī tai virsū aprakstītai veculaiku dzīvei. ..grūtums tiem nāca no Vāczemes.

..bīskaps Alberts, kas ap 1200 gadu pēc Kristus dzimšanas .. ar zobinabrāļiem, tiem tā nosauktiem bruņeniekiem, ko no Vāzcemes atsauca par palīgiem stūrgalvīgos pagānus piegriezt pie kristīgas ticības, viņš uz to gādāja un strādāja, ka Līviem un pēcāk arī Kuriem [Kuršiem] un Latviešiem, .., vienu brīvību pēc otras atņēma un turpretī atkal vienu klausību un nodošanu pēc otras uzlika. Tā latvieši palika vergu kārtā. Šulca mācītājs savā Kurzemes stāstu grāmatā tā raksta: “.. tie palika par īsteniem vērgiem, kam nebija nekādas citas tiesas (tiesības) un vaļas, kā viņu kungu prāts (griba), kam tie piederēja.

Ticība

Latvieši no dabas ir lēni un klusi un Dievticīgi ļaudis.

Dziesmu un sprediķu grāmatas ir viņiem tās mīļākās grāmatas. Bībeli, nu to tikai reti lasa. Daudzi sargās no Bībeles lasīšanas, baidīdamies, ka nepaliek duli.

Tie bijās Dievu, bet tikpat tie arī bijās vellu.. Tie būrās un bijās no buriem, un teicās raganas redzējuši pa gaisu skrejām. ..

Raganās skrietu sviestu varējuši pazīt, kad ar mazu skaidru nažiņu īpaši, kas piektvakaros kalta, tajā iegriež, tad tur asins pilīte izrasajot.

Svētki

Precības, kristības, bēres.

Brūtgāns uz precībām jādams, ņem vecāko radabrāli līdz. Brūtes mājās atjājuši, tie teicās govi meklējot, jeb vaicā vai govs nav pārdodama. Mājas ļaudis nu gan noprot, kas šiem par nodomām, un kura meita šķietās tā meklējamā, tā paslēpjas. Kad atrod, ved priekšā, un brūtgāns tai aizdod naudu nepāros naudas gabalos par brūtes zīmi. Pie laulāšanās brūta, kas grib vīram būt par valdinieci, rauga tam uzmīt uz kāju.

Bērnam, pie kristīšanas nesot, pieliek klāt maizi un naudu, lai abas šīs lietas dzīve netrūkst.

Kad slimais nomiris, tad tūdaļ novelk viņam drēbes, iesit naglu tai vietā, kur nomiris... Kamēr liķis mājās gulēja nedrīkstēja pirti kurināt, istabu slaucīt, galvu sukāt un drēbes mazgāt.

Veselība

Nesa mācītājiem dāvanas, lai par tiem Dievu lūdz, īpaši par slimajiem, un nesa arī buriem, pūšlotājiem un pareģiem dāvanas, lai tie dzen nost slimību un visu ļaunumu.

Ierašas

Latvieši nav nekādi strīdekļi un dižupušu gribētāji. Tikvien ka gadās daži skauģi, kas otram nevar labumu novēlēt ...

Pāridarījumus drīz piedod un aizmirst .. un uz atriebšanos ne domāt nedomā.

Ir arī taupīgi un krājēji, .. dažs pie mazas pārtikas ir arī vēl ko iekrājis. Ēkas paši uzbūvē, .. no apaļiem vai nedaudz aptēstiem baļķiem. Paši ir būvmeistari un paši ir mūrnieki, .. tāpat arī ratus, ragus, arkļus, ecešus un kas vien pie mājām vajadzīgs, to paši pataisa... bez ka būtu amatos gājuši mācīties.

Sievas un meitas atkal vērpj un pašas auž visādus audeklus, kas tām vajadzīgas. Jo latvieši vairāk nekā visas citas tautas valkā paštaisītas drēbes.

Latvieši apakš sava spaidujūga vēl bija diezgan mudri un lustīgi. Puiši strādāja ziņģēdami un meitas dziedādamas. Visi strādāja, un kad paši priekš sevis strādāja, tad spēkus un sviedrus netaupīja...

Daži, kas savā jaunībā gandrīz skolu ne redzējuši, ir palikuši par skolotājiem un rakstniekiem.

.. netikumi [Latviešiem} vērgu dzīvē vēl vairāk klāt pieradās. Viņu niknākais pošķis bija dzeršana. Jo cilvēki stāv uz zemāko stāvokli, jo viņi mīl piedzeršanu.. Savvaļības laikos tiem nebija nekādas atslēgas un visas duris stāvēja ar klinķiem aizkliņķētas, vai ar šņori aizsietas. Neviena sava tuvāka mantu jeb nabadzību neaiztika. Dzimtā jeb verdzības laikā vairs nebija tik uzticami.

Ka kādam liktens paļāvis .. tikt pārāk par saviem tautas brāļiem, tas pirmam kārtam aizliedz savu tautību un to nebūt vairs neliekas pazīstam un otram kārtam; ja viņš par to [tautas brāļiem] iedabū kādu varu, tad to dzen un spaida divreiz nežēlīgāki nekā muižnieki un bruņenieki, ...Tādi arī paliek par lišķiem, aprunātājiem un špijoniem, .. kad tik caur to sevīm var iedabūt kādu labumu.

Latviešu dzīve tagadējos brīvlaikos.

Brīvlaišana

.. Kurzemes pārvaldītājiem bija paziņots .. savus dzimtļaudis arī palaist brīvus pavasarī 1817.gadā. Kad šī valoda iznāca ļaudīs, tad daži to ticēja, daži neticēja .. Ķeizars Aleksandrs I 1818.gadā uz Vāczemi braukdams, savā vārda dienā 30.augustā, iebruca Jelgavā un Baltijas cienīgs Ģenerāl-Gubernators šo ķeizarsku pavēli [augstiem kungiem un lielam ļaužu pulkma Jelgavas Vācu baznīcā] .. lika lasīt. Gadu priekš tam, 1817.gadā Igaunī tapa brīvi atlaisti un .. 1819. gadā arī Vidzemnieki dabūja dzirdēt brīvības pasludināšanu savai zemei. Tā latvieši un visas Baltijas guberņas dabūja atkal dzirdēt to cilvēku dzīvības vārdu "brīvība", kas tiem vairāk nekā 600 gadus aizliegts.

Brīvlaišanas ieguvumi

Šī brīvība nāca gausi, un nu tikai šīs gados sāk viņas labumu sajūst. Nu ar šiem pēdējiem gadiem, kamēr pagasta valdība iecelta (1866) un jauni rekrūšu likumi izdoti (1874) brīvība mūsu zemēs sāk savus augļus rādīt..

Tās lielāks brīvības labumu piekopējas ir skolas. Kad nebija nekāda brīvība, tad arī nebija nekādas skolas; bet jo nu brīvība augstāk pakāpj, jo vairāk rodās skolas un skolām līdzī dziedātāju biedrības, skolotāju sapulces, teateri, viesības vakari tāpat arī laukkopības sapulces utt. Caur tām visām Latviešu .. prāts un gars, kā jaunā pavasara rasā, atdzīvojas, veldzinājas un sāk ziedēt.

Ierašas

Mājas, saimniekošana

Dzimtlaikos zemnieku mājas .. pastāvēja no mazām butkiņām .. tagad pa lielāku daļu jau ir krietas ēkas un istabas ar gaišiem logiem un skursteņiem; .. skalu vietā .. tagad daudzi jau sāk petroleju dedzināt .. labību .. jau arī kuļ ar mašīnām. Māju lauki ..tagad ir otru tiek liekāki, .. bez nekādiem apariem, kārtīgi izgrāvēti un iedalīti vairāk laukos...Dzimtlaiku kraņu [kleperu] vietā saimniekiem .. tagad ir stalti un apaļi zirgi. .. daudziem saimniekiem ir rati ar dzelzu asīm un ragas [ragavas] ar dzelzu šļutēm.

Ēdiens

Pelavainas maizes vietā katram saimniekam tagad ir skaidra maize un mellas putas vietā pakods (pavalgs).

Dienišķīgs ēdiens ļaudīm tagad ir: rudzu maize, kartupeļi, skāba putra, siļķi, kāposti, zirņi un ķilķeni. Ziemā pie vārījumiem brīžam arī ir gaļa klāt.

Apģērbs

tagad sieviešiem ir smalks pusvadmalas apģērbs un vīrieši valkā garas vadmalas vai pusvadmalas bikses un svārkus. Sievieši valkā pastalas un kurpes un vīrieši, valkā zābakus.

Šinī gadu desmitienā tā rādījās, ka Latviešu vecas ierašas, arī tās nevainīgākajās gandrīz gluži izzuda.

Jo latvieši to turēja par godu un gudrību, no vecu latviešu ieradumiem un modēm atradināties un vācu ieražas un modes pieņemt.

nesen brīvību sākuse baudīt un tādē], ka patlaban no saites atlaista, [tauta] drusciņ palēkā un izsper kādus lēcienus arī greiliski, kad jo vairāk ar brīvību apradīsies, gan tad paliks prātīgāka un pieņemsies gudrībā un piemīlībā pie Dieva un cilvēkiem.

Igaunija un Igauņi

Igauņu zeme jeb Igaunija ir Vidzemes ziemeļa galā. Starp Piņu [Finnu, Somu] jūras līkumu un Ingruzemi jeb Pēterburgas guberņu. Dienasvidus pusē ir Peipus ezars un vakara pusē Baltijas jūra. Zeme vairak līdzena. Kalnu maz. Lielākais ir Emakalns (516 p. augsts). Tad vēl ir Ebazer-, Dom, un Zieli kalni pie Vaivares baznīcas. Upes arī maz. Kažarija diezgan gara un plata, bet caur neaugļīgiem vidiem tecedama, maz derīga. Narova, no Peipus ezara izceldamās, gar Narvas pilsētu tecedama un Piņu jūraslīkumā ielaizdamās, ir ta vienīga upe, pa ko laivas var braukt. Ezari ir Ierkele un gabals no Peipus; bez tiem vēl simtiem maziņi. Zeme mūklaina un purvainā un tādēļ gaiss nemīlīgs, apmācies un vētrains: ar ūdeņa trombēm (stabiem) savienojies vējš dažreiz lielu skādi padara. Pavasaros gaisa spīguļošana uz jūras, caur ko tālus kuģus, ledus kalnus un svešus krastus var redzēt. Ari košas ziemeļa blāzmas te vairāk redz.

Lopu papīllam; bet zirgi maziņi, tādi paši kā citreiz mūsu ļaudīm; tomēr stipri. No zivīm, ķilurenģes ir tās labākās.

Zeme gar jūrmali ir neauglīga smilts. Daži gabali pa vidu, kā Harijas tiesā [daļā, novadā], ir ar lieliem un maziem akmiņiem kā apbērti, tādēļ tur maz aramas zemes un ta pate tikai maza kārtiņa uz plieņiem. Maza daļa ir mela vai mālu-zeme; bet lielāka daļa ir puri [purvi].

No labības vairak sēj rudzus un miežus. Pūslīdzīgos gadus caur caurim izaug 4 līdz 5 graudu.

Augļukoki aukstuma dēļ lāgi ne-uzdodās;

ļautiņiem, arī tapat kā pie mums tajos klausības laikos uz tam bija maz vaļas un tikai ar lielu steigšanos varēja savus druvas lupatiņus apkopt.

Pa muižām gan bija ābolu dārzi.

– Zeme ir liela 376 kvadrātjūdzes ar vairak neka 300000 iedzīvotājiem.

Igauņi pieder pie Kaukazijas šlakas un pie Piņu-Tataru valodas cilts. Vakar-Eirpoas tautas tos sauca par Estiņiem, tagad Estiem, tas ir Austrumniekiem, tapēc ka uz rītapusi dzīvo; bet vecās vēsturēs stāv Ugauniji, no ka tas vārds Igauņi izcēlies.

Ka viņi cēlušies no Piņu cilts, to pierāda viņu valoda un arī viņu zemē daudz nosaukumi, kā upju-, pilsatu- un citu vietu vārdi.

Igauņi jau no nezināmiem laikiem tur dzīvojuši, pulkās mazās valstītēs, brīvi, un no pašu celtiem priekšniekiem (vecajiem Vanniem) valdīti.

Ir bijuse branga, stipra un izmanīga tauta.

Zemos vidos, vaj uz pakalniem, vaj mežu- un puru vidos viņi bij ietaisījuši glābšanās vietas. Tur apkārt aprakuši dziļus grāvjus, gar šo malām uzcēlušī zemes- vaj akmiņa valli, jeb augstu mietusētu. Kad karš uznāca, tad savas labākās mantas un lietas saņēmuši, atstāja savus ciemus un savilkās tajās apcietinatās vietās, kur ienaidnieki tiem nevarēja tika drīz piekļūt.

Viņu kara ieroči bija: vāle, spīķi [pīķi], linga un duncī. Karā kritušos līķus tie sadedzīnāja, pelnus ielika mākslīgi izstrādātos podos, tad tos paraka un augstu zemes kalniņu uzmeta.

Ari uz jūras tiem daudzreiz bija jakaujās ar laupitājiem, kas no citām zemē tiem uzbruka.

Tomēr Igauņi nebija un arī nav nekāda kara-tauta un karoja tikai sevis pašus pārstādami [pārstāvēdami].

To nomanam pie viņu vecām teikām, kurās vairāk stāsta par mieru, vienprātību un mīlīgu patīkamu sadzīvi. –

Kā jau mierīgiem ļaudīm, viņiem no vecajiem laikiem bijis dziesmu gars, un citreiz bijis liels dzejnieks Vanemune saukts.

Tas dziedājis tapat kā Grieķu Orfeus [Orfejs], ka nevien cilvēki un lopi, bet arī kalni, meži un upes no viņa dziesmam tapuši pārņemti.

Viņiem ir uzglabāta arī viena liela dzeja (rīme) par savu vecu heroigu [varoni] (pusdievīgu jeb varīgu) dzīvi “Kalevipoega” nosaukta.

Īsumā saņemts šis dzejas saturs ir šāds: Kalevipoega (tas ir Kaleva dēls) dzīvojis tajā laikā, kad bruņenieki tai zemē iemetušies; bijis varen stiprs. Vienreiz viņš saticies ar diviem milžiem. Tie ar viņu saderejušies akmiņus velt. Viens savu akmini iemetis ezarā, otrais pār ezaru. Kalevipoega vēl simts soļus tālak savu akmini aizsviedis un tā tos divus uzvinejis. Bruņeniekim pretitureties, viņš gājis caur Peipus ezaru pēc dēļiem. Atpakaļ nākot un ar tiem dēļiem caur ezaru briedot [brienot] liels buris [burvis] ūdeni uzpūtis lielos viļņos. Kalevipega to gribeja nokaut, bet tas viņam rādījis pēdu. Kalevipoega nu apgulies un šņācis ka visi kalni trīcējuši. Buris to manīdams tam atzadzis zobini; bet nevarēdams to panest, iemetis upē. Tas zobins bijis kalts septiņus gadus un no 7 dzelžiem, ar 7 bura vārdiem, un ārdēts (cietināts) 7 ūdeņos: jūrā, Pepus un Virjerv ezeros, Embach upē, Gaujā, Pedja-upē un debesu-ūdenī (lietū), un t.j.pr. Beidzot uz Kalevipoega paša nolādēšanu tas zobins viņam nogriezis kājas un tam bijis jamirst. Tad vectēvs (Dievs) viņa garu pieņēmis. Bet bīdamies, ka tāds varens vīrs debesīs bez darba būdams, neiesāk kādas blēņas, Dievs tam uzdevis ellē vellus valdīt.

Uz tādu vīzi Igauņi (Ugauņi) dzīvoja savos vecos savvaļības laikos;

bet tajā pašā laikā, kad mums Latviešiem, arī viņiem uzbruka bruņenieki. Tie nospaidīja arī viņu brīvu spēku pie zemes un izsūca viņu labumu.

Jebšu ne tā kā Latviešiem. Viņiem tak palika savi ciemi uz pakalniem vaj pie upītēm uzvesti; bet Latviešiem ir tos atņēma un tos spieda mežos nomesties vientreb(?)u [viensētu] mājās. Zinams apakš bruņenieku varenas rokas viņus ciemi palika vāji.

Katram saimniekam bija gandrīz tikai viena ēka ar 3 daļām: istaba, stallis un klēts. Viss būvēts no netēstiem, apaļiem baļķiem un ar salmu jumtu. Viss bez nekāda greznuma. Istabas daudzjiem bez logiem un griestiem; duris [durvis]

zemas. Pa caurumu ielīž guļas-kambarī. Istabā liela stieģeļu [ķieģeļu] krāsns ar platu mūri, kur var apsēsties un gulēt. Skursteņu nav, tadēļ visas malas dūmu pillas. Stelles, liela salmu pilla gulta ar šūpuli pie līkstes, tapat kā Latviešiem, un ko es pie bērna apklusināšanas un aizmidzināšanas turu daudz jo derīgāku par vācu un citu tautu kustinamajiem šupuļiem; nemālēts galds un pāris tādu pašu beņķu ir visas viņus istabas lietas.

Ari Latviešiem tolaik nekas nebija vairak. Piedarbs ir istabai blakam. Klētei ir koka grīda, bet durim nav nekāda atslēga. Klēts ir arī ciemļaudim par ģerbkambari, tapat ka pie Latviešiem. Augļu-un kukņu [virtuves] dārzi nav; retajam kāda dobite ar dārza saknēm.

Istabas aplam netīras. Kalpi mājo pirtīs. Pa vasaru ēdienu vāra klajumā. Maizi cepj no ar smalkām pelum [pelavām] samaisitem rudzu miltiem.

Siļķes un cūku gaļa ir gārdumi svētkos.

Dienišķīgs ēdiens ir pupas, zirņi un kāposti; ziemā pa brīžam žāvēta gaļa. No gapeles [dakšiņa] ne ko nezina: visu ņem un grābj ar nagiem, tapat kā Latvieši, un pieci, seši strebj ar vienu pašu koka karoti un iztiekās ar vienu nazi. Dažam nav ne galda, kur ēdienu uzliek.

Igauņi, kā jau pieminēju, ir lieli no auguma un stipri. Vasarā visi strādā dūšīgi, bet ziemā gan vairāk guļ.

Dzimtbūšanā tiem tāpat kā Latviešiem, visi kungu muižas darbi bija ja-apstrāda. Apģērbs ir vecmodīgs un ķeseklīgs; tādēļ pie steidzama darba to gandrīz visu met nost. Melna vasaras cepure ar mēlu banti un šaurām malām ir štātes cepure. Ziemā valkā jēramici ar ausīm un rupjus pakulas kreklus, kuru apkaklus priekšā pie rīkstes ar sprādzi (sakti) sasprādzē. Kalkudrāna ir no tumšsarkanās vai zilās bom (koka) villas. Platas pakulu bīkes. Apkārt vēderu sajostas un kreklus laiž virs bīksēm, tāpat kā Krievi. Vasarā valkā mēlu kamzoli ko ar knēpēm sakniepē un ziemā līdz ceļiem garu jērādas kažoku, kam šūles ar ādu apšūtas. Pie jostas ir kule, kurā tabaks, pīpe, šķiltavas un nauda ir iekšā. Virssvārki jeb poltraki ir uz paletotu [?] vīzi ar sarkanu šnori izrotati. Vīzes un pastalas ir parasts kāju-apavs, uz tādu pašu vīzi kā Latviešiem.

Matus neapgrīž, bet uz pieresvidu izšķir uz abejiem kamiešiem, uz kuriem tie arī karās.

Meitas staiga ar pliku galvu. Sievām dažādas mices. Sarkanās glāžu pērles un sudraba naudas gabali ir kakla-greznumi. Ar lielu vara sakti krūtīs kreklus sasprādzē. Lindraki ir raibi un pār tiem apsien priekšautu. Krekli, paltraki, kažoki un apavas visi tādi paši kā vīriešiem.

Uz tādu vīzi Igauņi dzīvoja dzimtlaikos.

Bet tagad brīvlaikos tur tapat kā pie Latviešiem viss griežās atkal uz labāku pusi un dažās vietās un lietās vēl krietāk nekā pie mums.

Īpaši skolas būšanā. Gandrīz abas tautas reizē sāka domāt uz augstāku tautas skolas celšanu, un sāka uz to naudas salasīt. Igauņi jau daudz tūkstošus

salasījuši, bet mums vēl tā sakot, nav nekas, jebšu gan daudzi atzīst, ka tāda skola būtu vajadzīga.

Māju un lauku-uzkopšana iet tāpat uz priekšu, kā to jau lasījām pie Latviešiem.

Igauni

19.gadsimtā igauņu lasītājam ieskatu tautas etnogrāfijā sniedz publikācijas presē. Viens no pirmajiem tautas dzīves veidu un tradīcijas plašāk apraksta Karls Roberts Jakobsons (*Carl Robert Jakobson*). Grāmatas (monogrāfijas) formātā pirmie ir 20. gadsimta 20. gados publicētie pētījumi.

Žurnālists, rakstnieks un tulkotājs **Karls Roberts Jakobsons** ir dzimis 1841. gada 26. jūlijā Tartu, miris 1882. gada 19. martā Kurgjā. Tēvs Adams Jakobsons (01.07.1817.–06.12.1857.) 1846. gadā kļuva par Tormas ķesteri un draudzes skolas vadītāju.

K. R. Jakobsons pamatizglītību ieguva pie mājskolotājiem un Tormas draudzes skolā. Mācības turpināja Valkā J. Cimzes seminārā (1856–1859). Pēc tam strādājis kā tēva amata pēctecis Tormā, ko domstarpību dēļ ar muižnieku Oto fon Liphartu (*Otto v. Liphart*) un mācītāju Landezenu (*Landesen*) drīz pametis.

Skolotāja un mājskolotāja darbu 1864. gadā Jakobsons turpina Pēterburgā. 1865. gadā viņš ieguva ģimnāzijas augstākās skolas vācu valodas un literatūras skolotāja profesiju, uzsāka darbību publicistikā un rakstīja skolas grāmatas.

1865. gadā Karls Roberts Jakobsons kļuva par «Eesti Postimees» līdzstrādnieku, vēlāk viņš rakstīja arī liberālām avīzēm krievu un vācu valodā. Jakobsona pieteikums Pēterburgā dibināt avīzi igauņu valodā (1868) netika apstiprināts. 1871. gadā Jakobsons pārcēlās uz Tallinu, taču arī tur nesaņēma atļauju dibināt avīzi igauņu valodā.

(1872–1874) viņš bija Vanavendras un Ūevendras (*Vana- ja Uue-Vändra*) pagasta skrīveris.

Kopš 1878. gada – avīzes «Sakala» izdevējs Vīlandē (*Viljandi*).

Karls Roberts Jakobsons ir piedalījies Igaunņu literātu biedrības (*Eesti kirjameeste selts*) un Igaunņu Aleksandra skolas dibināšanā. Viņš sagatavojis Igaunņu literātu biedrības pirmos statūtus «Igaunņu mācību grāmatu izplatīšanas biedrības statūti». 1881. gadā ievēlēts Jakoba Hurta vietā par Igaunņu literātu biedrības prezidentu. Lai paaugstinātu tautskolas mācību līmeni, Jakobsons sarakstīja mācību grāmatas. Viņš attīstīja oriģinālo igauņu kora dziesmu, pievērsa uzmanību saimnieciskās dzīves problēmām.

Viņa «Skolas lasāmās grāmatas» («*Kooli Lugemise raamatu*») (3 daļas, 1867–76) pirmā daļa 40 gadu laikā tika izdota 15 reižu, plaši tika lietotas arī «Jaunā ābece...» («*Uus Aabitsaraamat ...*») (1867), «Mazā ģeogrāfija jeb zemes zinātnes rokasgrāmata» («*Weikene Geograafia ehk maade teaduse käsiraamat*») (1868) un meiteņu lasāmgrāmata «Pērles» («*Helmed*») (1880).

Jakobsons savos darbos ir lietojis jauno rakstību un palīdzējis to izplatīt.

Viņš sarakstījis pirmo igauņu lugu «Kūno un Salme» («*Kuuno ja Salme*») (1870) un lugu «Arturs un Anna jeb veco un jauno laiku cilvēki» («*Artur ja Anna ehk wana ja uue aea inimesed*») (1872).

1870. gadā tika izdots Jakobsona patriotiskās dzejas krājums «K. R. Linnutajas dziesmas» («*C. R. Linnutaja laulud*»), kurā iekļauti arī tulkojumi – galvenokārt vācu dzejas klasika.

19. gadsimta. 70. gadu beigās Jakobsons kļuva par vispopulārāko un ietekmīgāko igauņu sabiedrisko darbinieku.

Jakobsons pieder pie tiem igauņiem, kas ir godam ierakstījuši savu vārdu mūsu atmiņā un kuru darbību nekādi nevar un nedrīkst aizmirst.

Ģeogrāfijas atlāss

Līdz ar nacionālās kustības izveidošanos Igaunijā (ap 1850. gadu) arvien vairāk atver lauku skolas, tādēļ nepieciešamas ģeogrāfiskās mācību kartes.

1859. gadā Pērnavā (Pärnu) iznāca pirmā «Ģeogrāfisko karšu grāmata» («*Maa kaardi-ramat*») igauņu valodā.

Par paraugu bija kalpojis vācu kultūras telpā plaši lietotais skolas atlants, kuru sastādīja ievērojamais kartogrāfs Ādolfs Stielers (*Adolf Stieler*, 1775–1836). Uzskata, ka atlanta sastādīšana uzsākta ne vēlāk kā 1858. gada sākumā. Materiāls ietvēra 16 karšu lapas, un to pabeidza aprīļa beigās vai maija sākumā. 1859. gada 12. maijā Tērbatas (*Tarbatu*, tagad Tartu, *Tartu*) cenzors izsniedza atļauju atlantu publicēt. Igaunņu valodā vārds «atlants» bija vēl samērā maz dzirdēts, bet jēdzieni «ģeogrāfiskā karte» un «grāmata» – plaši lietoti. Sastādītāji izdevumu nosauca «Ģeogrāfisko karšu grāmata». To melnbaltu nodrukāja Tērbatas Luisa Hevlingera (*Louis Höwlinger*) tipogrāfijā. Vēlāk svarīgākās karšu daļas papildus apstrādāja un ietonēja.

Igaunņu atlants iznāca anonīmi, taču Pērnavas bibliofila Mihkela Jirgensena (*Mihkel Jürgens*, 1777–1851) igauņu grāmatu katalogā ir uzrādīts autors – Pērnavas mācītājs Vilhelms Šulcs (*Ernst Wilhelm Woldemar Schultz*, 1813–1887). Atlantu gaidot, Pērnavas (*Pärnu*) skolotājs un avīžnieks Johans Voldemārs Jansens (*Johann Woldemar Jannsen*, 1819–1890) jau 1858. gada 11. jūnijā savā laikrakstā «Pērnavas Pastnieks» («*Perno Postimees*») bija rakstījis: «Man ir cerības, ka, iekams 1858. gads beigsies, zemes kartes dabūsim, kur visas pasaules zemes virsū stāv.»

Igaunņu atlanta pārdošana nesekmējās it kā augstās cenas dēļ. Frīdrihs Reinholds Kreicvalds (*Friedrich Reinhold Kreutzwald*, 1803–1882, ārsts, rakstnieks, folklorists, tautas eposa «Kalevipoegs» autors), atsūtot no Veravas (*Võru*, tagad latviskais nosaukums Veru) atpakaļ viņam iepazīšanai doto atlanta eksemplāru, lūdž L. Heflingeram pateikt, ka «pagaidām ar šo darbu mūsu pusē nav ko iesākt. Es esmu lapas parādījis gan pazīstamiem skolotājiem, kā arī cilvēkiem ar gaišāku

prātu no tautas, bet visi liekas vēl sirgstam ar kādas agrākās Eiropas kartes («*Koli ramat'a*», t. i., grabažu grāmatas pavadoņa) sagremošanas grūtībām, likās, ka nevienam nebija lustes pilnu vēderu pārslogot ar jaunu nepierastu barību. Acīmredzot smaguma punkts bija 1 rbl. 20 kap., jo tik daudz vienā reizē izdot sīkstam igaunim ne pa jokam ir žēl.» Saimniekam šīs naudas iegūšanai bija jāpārdod vai pūrs rudzu, kalpam jāstrādā 1–2 nedēļas.

«Kā tapis pirmais ģeogrāfiskais atlants latviešu valodā». (T. Karma (*Tenu Karma*), V.Pātsi (*Vello Paatsi*), Rīga, 1987)

Par pirmo sienas karti igaunu valodā var uzskatīt Rīgā strādājošā pedagoga, arheologa un numismāta **Kārļa Frīdriha Bornhaupta** (**Carl Friedrich Bornhaupt**) (1802-1889) sastādīto un **1855. gadā** klajā nākušo skolām paredzēto sienas karti (*Schul- Wand- Karte von Liv-Ehst-Kurland*). Karte ietvēra visu triju Baltijas guberņu un zināmā mērā arī to apkārtējo reģionu teritorijas. Papildus toponīmiem vācu valodā kartē paralēli bija atspoguļoti arī 231 toponīmi igaunu valodā.

Pirmā sienas karte igaunu valodā par Igaunijas teritoriju nāca klajā 1919. gada pavasarī, to izdeva Karaspēka topogrāfijas iecirknis (*Söjaväe Topograafia jaoskond*).

Kartes izdevējs bija Pērnavas rātes kungs un grāmatu tirgotājs **Romanuss Jūliuss Jakobijs** (**Romanus Julius Jakoby**). Sastādītāja lomā bija Pērnavas Elizabetes draudzes mācītājs **Ernsts Vilhelms Voldemārs Šulcs** (**Ernst Wilhelm Woldemar Schultz**), vēlāk Livonijas ģenerālsuperintendents, kurš 1854. gadā izdotajā ģeogrāfijas mācību grāmatā sarakstījis arī sadaļu par reģionālo ģeogrāfiju.

1873. gadā Kārlis Roberts Jākobsons (**Carl Robert Jakobson**) **izdeva tam laikam ļoti labu skolas atlantu**.

Ado Grenšteins (*Ado Grenzstein*) sastādīja topogrāfisko karti 3 verstu garumā, kā arī pirmo ģeogrāfisko karti igaunu valodā, kura balstījās uz zemnieku apkopotiem vietvārdu nosaukumiem (1:190000, no sastādītām četrām lapām klajā nāca gan tikai viena, 1883. gadā).

Pirmais globuss igaunu valodā

No Kārļa Roberta Jākobsona mācību grāmatas: ¹ „Savienosim vienkop visas četras Igaunijas robežas, un iegūsim pilnīgu savas zemes veidolu. Šādas formas dēvē par kartēm. Karte parāda, kādas robežas ir zemei, kur atrodas ezeri, kur izvietojušās pilsētas un ciemi, un upes kā plūst...”

Igaunija nav vēl visa pasaule, bet gan tikai gabaliņš no tās. Toties pasaule ir viena milzīga lode, uz kuras Igaunija atklājas kā ļoti maza daļiņa... Un tāpēc, ka mūsu zeme ir viena liela lode, nevaram mēs arī visas zemeslodes robežas nekādi sameklēt, jo uz lodes jau neviens to pateikt nespēj, kur tas sākums ir

un gals. Atsevišķām zemes daļām, kuras lodi klāj kā vieta, ir robežas; bet pašai zemeslodei mūsu, kas virzās bezgalīgā izplatījumā, nekur nav robežu, nedz gala. Mūsu zemeslode nav vis pilnīgi apaļa, bet tā ir nedaudz ieapaļa... Zemes pusložu karti dēvē par plāniglobiem; bet visas zemeslodes atdarināto veidolu par globusu.”

„Vislabākā zemeslodes forma ir globuss jeb lode, un uz tās ir uzzīmēta visa zemes virsma. Zemeslodes virsma sastāv no sauszemes un ūdens. Uz globusa sauszeme ir attēlota raibā, bet ūdens zaļā vai zilā krāsā.”²

Mūsu pirmā ģeogrāfijas mācību grāmata, Berenda Gildemana (*Berend Gildenmann*) „Pasaules zemju mācība” (*Mailma made öppetus*) (1849), iepazīstina arī ar globusu: „Kā griežas zeme un pēc kādām likumsakarībām, un to, kā tas nāk, ka mums dažas dienas gadā ir garākas un dažas īsākas, ja visu to mēs saprast gribam, tad mums nepieciešama šāda lode jeb ola, kas veidota no bieza papīra jeb koka, ko vācu valodā sauc par globusu. Uz tās ir izkaisīta visa pasaule ar savām zemēm un jūrām.”

1855. gadā skolas grāmatu sērijā klajā nākusī grāmata „Ģeogrāfija” (*Keograhwii*) ar Zemi saistītās parādības iesaka ilustrēt ar dzijas kamolu, kurā cauri izdurta adata. Vienlaikus tajā izskaidrots zemes formas jeb globusa jēdziens, kā arī tas, ka „ar šo rīku daudz labāk var visu izskaidrot, un būtu bijis ļoti labi, ja katrā draudzes skolā šāds rīks būtu pieejams”.

Pirmie avoti par pirmo globusu izgatavošanu Igaunijā fiksēti 19. gadsimta vidusposmā. Skolmeistars Jāns Kicbergs (*Jaan Kitzberg*), daloties savās atmiņās, stāstījis, ka Hallistes mācītājs Ernsts Magnuss Šneiders (*Ernst Magnus Schneider*) esot norīkojis viņu izgatavot apaļu koka lodi, kas pēc tam pārtapis par globusu. Vēlāk viņš tos darinājis no papes. Par vienu no viņa veidotajām zemeslodēm 1860. gadā Tērbatas izstādē tika piešķirta balva.

Ar domu, ka skolām vajadzētu sarūpēt zemeslodes ar uzrakstiem igaunu valodā, **1878. gadā** Veru diecēzes sinodē uzstājās **Otepes** mācītājs Jakobs **Hurts** (**Jakob Hurt**). Globusi vācu valodā bija dārgi, kartogrāfiski pārāk saraibināti un nosaukumu pārsātināti. **Inženieris Heinrihs Ludvigs Meijers** (**Heinrich Ludwig Meyer**) no Puhjas piekrita globusu izgatavot par 5 rubļiem un 50 kapeikām gabalā. Zemesložu gatavošanu Tērbatā vadīja un uzraudzīja Tērbatas ciema skolu skolmeistaru semināra direktors Fridrihs Holmans (*Friedrich Hollmann*) un Livonijas skolu padomnieks Johans Heinrihs Guleke (*Johann Heinrich Guleke*). Uz zemeslodes, Indijas okeāna dienvidu daļā stāv rakstīts „**Pasaules lode. Tērbatā. K. Šulca litogrāfija**”. Līdz ar to, pie globusa izgatavotājiem ir jāpievieno arī **Kārlis Antons Šulcs** (**Carl Anton Schulz**), kurš nodrukāja globusa karti.

Ģeogrāfisko nosaukumu pierakstīšanā par pamatu ņēma Kārļa Roberta Jākobsona sacerējums „Mazā ģeogrāfija” (*„Weike Geograafia*)” un „Skolas atlants” (*„Kooli atlas*”) izmantoto materiālu. **No Igaunijas vietvārdiem uz pasaules lodes iekļautas Tallina un Tērbata.**

Hurta Meijera Šulca (*Hurt-Meyer-Schulz*) globusi tapa 1879. gada beigās. Pirmās pasaules lodes igauņu valodā līdz Livonijas luteriskajām skolām nonāca 1880.-1881. gadā

Atsauces.

¹ C. R. Jakobson. „Weikene Geograafia ehk Maade teaduse käsiraamat.“ Tartus 1868

² J. L. Jürgens ja K. Tasak. „Geografia õperaamat.“ Tallinnas, 1910

Etnogrāfija

Igauņi pēc dzimtbūšanas atcelšanas

Uz brīvības sliekšņa

Dzimtbūšanu Igaunijā atcēla, izsludinot Krievijas cara Aleksandra I apstiprināto zemnieku likumu – Igaunijas guberņā (1816) un Vidzemes guberņā (1819). Būtiskākie jauninājumi bija zemnieka pasludināšana par brīvu valsts pilsoni, pagasta kā administratīvās vienības izveidošana, Vidzemē arī pagasta tiesu izveidošana, kā arī daudzi izglītības organizācijas noteikumi. Saskaņā ar likumu zemniekiem bija jāsaņem arī uzvārdi, ko ikdienas dzīvē gan nelietoja.

Igauņu ģērbšanās tradīcijas un ēdiens 19. gadsimtā

«Piemīnēšanas vērti ir Igaunu mazie, bet spēcīgie zirgi, kurus Pēteris I aizveda līdz pat Vjatkas guberņai, un brētliņas, kuras zvejo Harjumā krastā. Daudzi salinieki iztiek no roņu medībām un zivju zvejas.»²

«Šī gadsimta sākumā igauņu sievietes savus kāju stilbus ar visādām lupatām un skrandām satina tik resnus, kā siļķes rullīšus, ko tad sauca par «resnkājām» (*«jāmejalg»*). Jo resnāka kāja, jo skaistāka tā esot bijusi. Var būt, ka vēl tagad dzīvo kāda veca sieva, kas pati tinusi «resnkājas». Par seno laiku sievietes apaviem jādomā, ka viņas ir valkājušas pastalas un savas kājas un stilbus ietīnušas lina vai vilnas lakatos, ko sasējušas ar auklām.»¹

«Jādomā, ka igauņi un latvieši Kurzemē, Vidzemē un Igaunijā, un sāmsalieši Sāmsalā valkājuši pastalas. Tomēr jādomā, ka viņiem arī kurpes un zābaki nav bijuši sveši.»¹

Igauņi dzimtbūšanas laikā

Dzimtbūšanas iekārtas izveidošanās

Dzimtbūšanas iekārta Vidzemē un Dienvidigaunijā izveidojās 16. gadsimtā. Zemniekiem nebija nekādu tiesību uz zemes īpašumu. Saimniecības zeme, ēkas, lopī un nozīmīgākais lauksaimniecības inventārs piederēja zemniekam. Par zemnieka īpašumu uzskatīja tikai saimniecībās atrodamo kustamo mantu.

Igauņu ģērbšanās tradīcijas

Igauņu zemnieku apģērbu ietekmēja ģērbšanās tradīcijas. Viņiem bija trīs veidu apģērbi: darba apģērbs, ko valkāja katru dienu, izejamās drēbes mazāk svinīgiem pasākumiem un svētku jeb *«seisuriided»*, ko vilka tikai svētku gadījumos. Tās glabāja rūpīgi un bieži atstāja mantojumā arī bērniem. Viens no apģērba uzdevumiem bija zemnieku grupu vienotības iezīmēšana, «savējo» un «svešo» atšķiršana no pagasta vai novada līmeņa līdz kārtas vai tautības līmenim. Tieši šī vienotības sajūta kļuva par pamatu tautastērpa valkāšanas turpmākai novērtēšanai.

«Drēbes vispār seno laiku sievietēm tāpat kā mūsu laikos ir lina krekli uz miesas kā pirmā kārtā, ko vairākas saktas uz krūtīm saturējušas, kā Kurzemē latviešu sievietēm ap Ventspili (*Windau*) tas vēl nesen bijis ierasts. Profesors Krūze brīnās, ka igauņu sievietes un meitenes dažās vietās, īpaši Muhu, vienā krekļā apkārt staigājot un neizjūtot par to ne mazāko kaunu, pat muižnieku namos, kur viņas kalpo.»¹

Ticība

Eiropas lielākā daļa līdz 15. gadsimtam bija kristianizēta. Arī igauņu pasaules skatījums baznīcas klātbūtnes ietekmē bagātinājās ar jaunām un ietekmīgām svētām būtnēm un spēkiem. Tomēr vēl ilgu laiku saglabājās ticība senajām dievībām un svētvietu nozīmīgumam. No senās mitoloģijas izaugušie priekšstati, ieražas un kristietības tautiskās formas bija daļēji savijušās, bet daļēji pastāvēja līdzās vēl gadsimtiem ilgi.

Kāzas

Kāzas bija viens no svarīgākajiem notikumiem cilvēka dzīvē. Pirmais solis bija precības, kurās līgavainis un preču tēvs (sākotnēji tas bija dzimtas vecākais) devās jāšus uz zirga jauna mēness otrdienas, ceturtdienas vai sestdienas vakarā. Līdzī viņi ņēma alus trauku, vēlāk šņabja pudeli. Runāja preču tēvs, līgavainis klusēja. Parasti sarunā metaforiski: uzdevās par kāda pazuduša mājdzīvnieka vai mājputna meklētājiem vai arī pircējiem. Ja tika dota atļauja dzīvnieku vai putnu sameklēt, preču tēvs vai precinieks izveda līgavu no otras istabas un lika galdā dzērienu. Igaunijā precībām sekoja saderināšanās, kas 19. gadsimta beigās saplūda kopā. Kāzas kā likums ilga trīs dienas, katrā

bija sava centrālā darbība: līgavaiņa ģimenes brauciens pēc līgavas, līgavas ierašanās līgavaiņa mājās un ēšana, trešajā dienā norisinājās pūra dalīšana un jaunās sievas dancināšana.

19. gadsimtā mazākās saiešanās iederējās kannele, lielākās svinībās ermoņikas — galvenais deju mūzikas instruments.

Jāņu diena

Jāņu diena nosaukums vasaras saulgriežos saistāms ar baznīcas kalendārā atzīmēto Jāņa Kristītāja dzimšanas dienu. Arī šodien Igaņu svētku kalendārā Jāņu dienai ir būtiska vieta.

Jāņu priekšvakarā mājās un pie šūpolēm novietoja bērzu meijas «Jāņu bērzus». Ar bērzu meijām rotāja ugunsкура laukumu un istabas. Ģimenes kopīgā došanās pēc meijām sagādāja daudz prieka bērniem. No atnestajām meijām sagatavoja arī Jāņu pirts slotas. Svaigās bērza zaru slotas piepildīja pirti un pirti gājējus ar īpašu smaržu.

Bērzu vicu attīrošā iedarbība iederējās arī citos svētkos (Mārtiņu un Katrīnas vicas, Ziemassvētku vecīša vicu saišķis), iepēršanai ar tām vajadzēja nodrošināt cilvēku un dzīvnieku veselību.

Igaņi pirms kristianizācijas

Apdzīvotība un dzīves organizācija

XI – XIII gadsimtā Igaunijas teritorija jau bija salīdzinoši vienmērīgi apdzīvota. Tikai purviem klātie apgabali Pērnavas apkārtnē, šaurāka josla jūras un Peipusa ezera piekrastē un atsevišķas salas nebija apdzīvotas. Hījumā pat vēl XIII gadsimta beigās sauca par «tukšu salu». Teritorija dalījās novados, ko veidoja senas ciltis ar vienotu valodas izloksni. Novadi savukārt bija apvienoti zemēs lielākoties pēc cilšu radniecības. Attīstoties tirdzniecībai, radās jūras un zemes ceļu savienojumi, sāka veidoties pilsētveida apmetnes. Amatniecības nozares sāka nošķirties no lauksaimniecības un koncentrējās lielākos pilskalnos, kuru apkārtnē veidojās blīvi apdzīvotas apmetnes. Lielākās pilsētveida apmetnes bija Tartu, Tallina, Otepē un Vīlande. Pilskalnu dzīvi vadīja «pilskalnu vecākie», kas atbildēja par iedzīvotāju sadzīvi un bija karavadoņi.

«Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes pamatiedzīvotāji bija zvejnieki un mednieki, daļa no tiem mācēja arī braukt jūrā. Zvejniecībā un īpaši žebērķļa mešanā viņi bija ļoti prasmīgi. Putnus un meža zvērus medīja ar loku un bultām vai šķēpu.»¹ «Viņu pārtika bija zivis, gaļa, ūdens gliemenes un augi. Apmetnes lielākoties bija upju, ezeru un jūru krastos, kur bija zvejai un medībām piemērotas vietas.»¹

Izskats

Jau Tacits raksta par aistu tautu, kas dzīvo Zviedru jūras krastā. Viņš saka:

«.. pa labi Svēbu jūra apskalo piekrasti ar aistiešu ciltīm, kas paražās un izskatā neatšķiras no svēbiem (zviedriem), valodā – tuvākas britiem»²

«Abģērbam viņi lietoja dzīvnieku ādas, ko sašuva ar to dzīslām un zarnām, arī lūkiem.»¹

Ticība

Igaņu ticībā nozīmīga vieta bija dabai un ar to saistītiem dieviem. Upurvietas un svētvietas bija saistītas ar lieliem akmeņiem, avotiem vai kokiem. Svētvietās priesteri veica dažādus rituālus.

«Tie pielūdz dievu māti. Kā ticības zīmi nēsā kuiļu tēlus: tie aizsargā ticīgos arī starp ienaidniekiem.»²

Svētki un ieražas

Vieni no nozīmīgākajiem svētkiem bija vasaras saulgrieži, kas sākotnēji bija saistīti ar saules svētkiem un kultu. Uguns kuriem bieži izvēlējās kalnu vai kādu citu dabiski augstāku vietu.

Atsauces:

¹J. Jung. «Muinasaja teadus Eestlaste maalt I», Jurjewis, 1899.

²C. R. Jakobson. «Weikene Geograafia ehk Maade teaduse käsiraamat», Tartus, 1868.

Igaņi un latvieši

Pati pilnība un vissaprātīgākā būtne uz šīs zemes ir cilvēks. Cilvēka apmatojums mainās atbilstoši klimatam, dzīvesveidam un citām lietām, tādēļ diez vai mēs esam ciešā radniecībā ar pārējiem dzīvniekiem. Apģērbs atbilstoši klimatam ir darināts vai nu no būtnes vilnas, vai nu arī no līnēm un zīda jeb kokvilnas. ¹ Cilvēku pildīta zeme iedalās skaitliski lielās cilvēku kopienās, kuras apvienojušās, lai mierā un saticībā viens ar otru sadzīvotu. Šādu kopienu dēvē par valsti.

Baltijas zemju īstenās tautas ir **igaņi un latvieši**. Pirmie ir oēlušies no somugru dzimtas, bet otrie tiek uzskatīti par lietuviešu dzimtas tautu. **Latviešu** dzimtene ir Livonijas dienvidu daļa un Kurzeme. ²

Latvieši Igaunijā dzīvojošo tautu dēvē par igaņiem vai ugaņiem un vietu par Ugauniju. Ar igaņiem viņi iepazinās visātrāk, kļūstot par robežas dalītājiem. ³

Latvieši nav cietuši «igauni» valodu.

Igaņiem pieder vesela Tallinas guberņa ar vairākiem desmitiem salu, kā arī puse no Rīgas guberņas, līdz pat Valgai, kopā ar Sāremā un citām salām.

Latviešiem pieder otra puse Rīgas guberņas un visa Mītavas guberņa. Kreisajā

pusē no Pērnavas līdz Salacas upes grīvai, kur sākas **Latvijas** robeža. Livonijā ir 4 Latvijas apriņķi, kur atsevišķiem novadiem nav nosaukumu. Valmieras apriņķis: Valmieras pilsēta esot nosaukta Dānijas karaļa Valdemāra II vārdā un būvēta 1219. gadā; patlaban ar 2000 iedzīvotājiem.- Lemsī pilsēta, starp diviem maziem ezeriem, ar 1400 iedzīvotājiem. – Rūjienas miests. – Valmieras apriņķī ir 13 novadi. Valgas apriņķis: Valgas pilsēta, izveidota 1334. gadā, apdzīvotība - 3500 cilvēki. – Novadu šajā apriņķī ir 12. Cēsu apriņķis: Cēsu pilsēta, kuru dibināja Bolquins 1224. gadā. Savādas ir divas pilsētas akas, kur ūdens no zemes apakšas no vara caurulēm izplūst, un par kurām nav zināms, cik dziļi sniedzas to gali; abas akas atrodas pilsētas tirgū. Iedzīvotāju skaits 3100. – Novadu Cēsu apriņķī ir 16. Rīgas apriņķis: Rīgas pilsēta, kuru 1201. gadā dibināja bīskaps Alberts fon Apelderns, ir nozīmīga tirdzniecības pilsēta, kur gadā iebrauc un izbrauc apmēram 4000 kuģi. Iedzīvotāju skaits ir 100,000, no tiem 2000 ir igauņi. Starp Rīgu un Daugavas upes grīvu ir Daugavgrīvas cietoksnis, kura vietā bīskapa Alberta laikā bija klosteris, bet Katrīnas II laikā uzbūvēts cietoksnis. Citu ļaužu tur nav, kā vien ieslodzītie un karavīri. – 33 verstus no Rīgas ir Šloti ciems. – Rīgas apriņķī ir 22 novadi. Kūras jeb Mītavas guberņa ir 493 Krievijas jūdzes jeb 24,157 verstis liela, no tās divas tiesas aizņem lauksaimniecības zeme, viena tiesa ir mežiem un purviem klāta. Kurzemē ir 5 apriņķi (Hāzenpotas, Holdingas, Tukunas, Mītavas un Selburgas), 11 pilsētas, 10 ciemati un 34 novadi, kur kopumā ir gandrīz 100 luterisko baznīcu un mācītāju (Kurzemē vienā novadā ir vairākas baznīcas un mācītāji). Tur ir divas ūdens šķirtnes: Liepājas un Ventspils. No produktiem ievēribas cienīgi ir: kaļķakmens un ģipšakmens, dzintars, kokvilna, labi rudzi un kvieši, Islandes ķērpis, medus un vasks.¹ Lielais Munameģis, kura galotne stāv 1000 pēdu augstumā no jūras līmeņa, Livonijas un vienlaikus arī Baltijas zemju augstākais punkts. Aiz Lielā Munameģa nākamais **Dienvidlivonijā** 968 pēdu augstumā ir Gaizņkalns. No ezeriem **Dienvidlivonijā** nozīmīgs ir Alūksnes ezers Valgas apriņķī, Burtneku ezers Valmieras apriņķī, Stindes ezers, kas atrodas uz ziemeļiem no Rīgas, Alauksta ezers Cēsu apriņķī, Lubānas ezers Vidzemes un Vitebskas guberņu robežās. Nozīmīgākās upes ir: Salacas upe, izplūst no Burtneku ezera un ieplūst Rīgas jūras līcī; Gauja, kura iztek no Alauksta ezera. Lai gan tā ir skaista un gara, kuģošanai piemērota tomēr nav. Tās krastus rotā «Livonijas Šveices» kalni. Gaujas upes nozīmīgākā atteka ir straujā Mustjegi upe; Daugava jeb Dūna, kura ieplūst Rīgas jūras līcī. Tā aizsākas Centrālās Krievijas augstienē, un tālāk tajā ieplūst upes Pedesti un Ogre.² **Latviešu** galvenā nodarbošanās ir lauksaimniecība un lopkopība. No produktiem ievēribas cienīgi ir: lini, no kuriem tieši Apes novada lini (zem Marienburgas linu nosaukuma) ir visievērojamākie, kaņepes, rudzi, kvieši,

kaļķakmens un ģipšakmens, un labas zivis.¹ Labību vāca ar izkapti un sirpi, kura pielietošanu igauņi no dienvidu nāburgiem iemācījušies.

«No igauņiem sanāk ne pārāk labi pilsētnieki. To mēs laika gaitā esam uzzinājuši no saviem **Latvijas** brāļiem. Vislabākie lini tomēr aug Alūksnes un Apes novadā Valmieras apriņķī un tās apkārtnē, par kurām Rīgas tirgotāji mēles kulsta un labu cenu piedāvā.»⁴

Piensaimniecība ir ļoti augstā līmenī. Jūras līču un upju krastos tiek ķertas zivis. Gaujā un Daugavā tiek iegūts bagātīgs lašu loms, kas lielos daudzumos tiek sūtīts arī uz citām guberņām. Izvesti lielos daudzumos tiek lini, kaņepes, labība, baļķi utt.

Vecpilsētā ielas ir šauras un līkas, jaunpilsētā toties atkal skaistas, platas un pareizas. Arī mājas amatniecība ir augstā līmenī. Ievēribas cienīga ir linu auduma aušana un krēslu izgatavošana. Šīs preces no Livonijas tiek vestas tālāk, lai tās pārdotu.²

Latviešu vārgo zirgu sugu uzlaboja igauņu pārceļotāji, kuri no savas dzimtenes iebraukuši ar zirgiem. Salīdzinot abu tautu interesi par zemi, redzam, ka **Latvijas** cilvēki, tomēr cenšas aizbēgt uz pilsētu, kamēr igauņi zemi tomēr mīl vairāk un arī grūtākos laikos saglabā saikni ar zemi. Daudzi **Latvijas** rakstnieki savos darbos lauku dzīvi apraksta vienīgi no sliktās puses, bet pilsētas strādnieku stāvokli kā rozēm kaisītu. Arī atturībnieku kustība pie igauņiem ir dziļāk iesakņojusies nekā pie **latviešiem**. Ja kādā **Latvijas** pagastā ir centieni kādu iesaistīt atturībnieku biedrības dzīvē, tad bieži vien lietas rosinātāji tur krīt par upuriem apkārtējo aizdomīgiem skatieniem un nomelnošanai.⁵

Latviešu tauta mūsējai ir priekšā. Viņiem ir daudz mazāk ciemu skolu, toties daudz vairāk pagastu skolu nekā mums. Tas ir viņu gods. Vispār to skaitam šodienas Rīgā kopumā jābūt 532, tas ir: Rīgas apriņķī 5, Valmieras apriņķī 10, Cēsu apriņķī 21, Valgas apriņķī 24, Pērnavas apriņķī 67, Viljandi apriņķī 94, Tērbatas apriņķī 420 un Veru apriņķī 270 ciemu skolu.⁴

¹ C. R. Jakobson. «Weikene Geograafia ehk Maade teaduse käsiraamat.» Tartus 1868

² J. L. Jürgens ja K. Tasak. «Geografia õperaamat.» Tallinnas, 1910

³ C. R. Jakobson. «Kooli Lugesmise raamat» Teine jagu. Jurjewis (Tartus) 1898

⁴ Perno Postimees nr. 21, 7, 15, 1858. Toimetaja J. V. Jansen

⁵ Sakala nr. 91, 15. november 1912. Toimetaja C. R. Jakobson

Ieskatu igauņu etnogrāfijā, izmantojot 19.gadsimta publikācijas presē un mūsdienu avotus, sagatavojuši Palamuses O.Lutsa draudzes skolas muzeja speciālisti Janeks Varblas un Tiina Kivits.

EESTI KULTUURKAPITAL

18 Pālamuse O. Lutsu 18
Rīhelkonnakoolimuuseum

Projektu īsteno Dundagas novada pašvaldības Kubalu skola–muzejs (Latvija) sadarbībā ar O. Lutsa draudzes skolas muzeju (Igaunija).

Finansētāji: Valsts kultūrkapitāla fonds, Dundagas novada pašvaldība, Igaunijas Kultūrkapitāls un O. Lutsa draudzes skolas muzejs.

Māksliniece: Kate Seržāne.

Stendu dizains, izgatavošana: Brālis Y, SIA «G Interactive».